

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ЗАХОДІВ ПРИМУСУ ТА ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ ПРАЦІВНИКАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Ульянов О. І.

Стаття присвячена дослідженню нормативно-правового регулювання відносин у сфері застосування поліцейських заходів примусу та вогнепальної зброї працівниками Національної поліції України.

Ключові слова: поліцейські заходи примусу, вогнепальна зброя, національна поліція, права і свободи громадян, міжнародне законодавство.

Статья посвящена исследованию нормативно-правового регулирования отношений в сфере применения полицейских мер принуждения и огнестрельного оружия работниками Национальной полиции Украины.

Ключевые слова: полицейские меры принуждения, огнестрельное оружие, права и свободы граждан, международное законодательство.

The article is devoted to the investigation of the legal regulation of relations in the sphere of application of police coercive measures and firearms by the policemen of the National Police of Ukraine.

Key words: police coercive measures, firearms, civil rights and freedoms, international legislation.

Постановка проблеми. Відповідно до ст. 3 Конституції України, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, у зв'язку із чим держава повинна забезпечити реалізацію прав і свобод громадян.

Одним із центральних органів виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку, є Національна поліція України.

Відповідно до ст. 2. Закону України «Про Національну поліцію», завданнями поліції є надання поліцейських послуг у сферах:

- 1) досягнення публічної безпеки і порядку;
- 2) охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави;
- 3) протидії злочинності;
- 4) надання в межах, визначених законом, послуг із допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги.

Варто звернути увагу на те, що поліцейський на всій території України незалежно від посади, яку він обіймає, місцезнаходження і часу доби в разі звернення до нього будь-якої особи із заявою чи повідомленням про події, що загрожують особистій чи публічній безпеці, або в разі безпосереднього виявлення таких подій зобов'язаний вжити необхідних заходів із метою рятування людей, надання допомоги особам, які її потребують, і повідомити про це найближчий орган поліції.

Зазначене свідчить про те, що працівник поліції повинен бути постійно готовим до професійного втручання в ту чи іншу ситуацію, яка виникає як під час виконання ним службових обов'язків, так і поза ними. Особливо це стосується патрульних поліцейських, які першими реагують на повідомлення про правопорушення, а також враховуючи їхнє цілодобове несення служби.

Безумовно, не всі правопорушення патрульним поліцейським вдається припинити без застосування тих чи інших поліцейських заходів. Тому під час виконання обов'язків з охорони прав і свобод людини, запобігання загрозам публічній безпеці і порядку або припинення їх порушення працівники поліції застосовують у межах їхньої компетенції поліцейські превентивні заходи та заходи примусу.

Поліція для охорони прав і свобод людини, запобігання загрозам публічній безпеці і порядку або припинення їх порушення застосовує в межах її компетенції поліцейські заходи примусу, а саме: фізичний вплив, спеціальні засоби, вогнепальну зброю.

Найбільш суворим заходом примусу є застосування вогнепальної зброї, у зв'язку із чим вкрай важливим є дотримання вимог законодавства працівниками поліції з метою недопущення перевищення повноважень та завдання шкоди. Зазначене актуалізує дослідження нормативно-правового регулювання відносин у сфері застосування поліцейських заходів примусу та вогнепальної зброї під час виконання працівниками Національної поліції службових функцій.

Питання нормативно-правового регулювання застосування поліцейських заходів примусу та вогнепальної зброї досліджували такі вчені, як: П.П. Андрушко, О.М. Бандурка, Ю.В. Баулін, В.П. Віденко, В.В. Новиков, В.І. Осадчий, Т.П. Мінка й ін.

Мета статті полягає у визначенні повноти, ефективності правового регулювання відносин у сфері застосування поліцейських заходів примусу та зброї працівниками поліції.

Виклад основного матеріалу. Правові засади застосування поліцією заходів примусу, процедурні аспекти й обмеження щодо інтенсивності застосування фізичної сили, спеціальних засобів і вогнепальної зброї поліцейськими визначено як у національному, так і в міжнародному законодавстві.

В Україні питання застосування вогнепальної зброї закріплено в Законі України «Про Національну поліцію» [1].

Сам факт закріплення на законодавчому рівні найсуворішого заходу примусу є позитивним і таким, що відповідає міжнародним правовим актам щодо застосування вогнепальної зброї. Водночас постають питання щодо термінології, вжитої в статті, яка регламентує застосування вогнепальної зброї.

Відповідно до ст. 46 Закону, поліцейський уповноважений на зберігання, носіння вогнепальної зброї, а та-

кож на її застосування і використання лише за умови, що він пройшов відповідну спеціальну підготовку.

Далі в зазначеній статті прописані виняткові випадки застосування вогнепальної зброї, а також випадки, коли вогнепальна зброя застосовується без попередження. Як бачимо, і в першому, і в другому разі законодавець вживає термін «застосування» вогнепальної зброї. Тобто не має градації щодо використання й активного використання зброї. У п. 10 коментованої статті прописано, що поліцейський зобов'язаний у письмовій формі повідомляти свого керівника про застосування вогнепальної зброї, а також негайно повідомити про активне застосування вогнепальної зброї свого керівника, який, у свою чергу, зобов'язаний поінформувати центральний орган управління поліції та відповідного прокурора. Увівши поняття «активне застосування», законодавець не розкриває його і не пояснює різницю між ним і терміном «використання». Навіть більше, у п. 13 цієї ж статті зазначено, що поліцейський може використати вогнепальну зброю для подання сигналу тривоги або виклику допоміжних сил, або для знешкодження тварини, яка загрожує життю чи здоров'ю поліцейського й інших осіб. Тобто введено ще один термін – «використання» вогнепальної зброї.

З метою визначення семантики зазначених термінів звернемося до відповідних джерел.

Так, відповідно до «Словника української мови», «застосовувати», «застосувати» означає «використовувати що-небудь, запроваджувати вжиток», а термін «використовувати», «використати» визначається через категорію «застосувати, вживати що-небудь із користю, користуватися чимось» [2].

Отже, терміни «застосувати» та «використати» – синоніми. У зв'язку із чим вважаємо недоцільним одночасне використання в Законі категорій «застосування», «активне застосування» та «використання» зброї.

Зауважимо, що в ст. 15 Закону України «Про міліцію» «Застосування вогнепальної зброї» та в ст. 15-1 цього Закону «Гарантії особистої безпеки озброєного працівника міліції» вживається термін «застосування» вогнепальної зброї [3].

Аналіз міжнародно-правових актів щодо застосування вогнепальної зброї дозволяє зробити висновок про те, що вони є більш виваженими і чіткими щодо врегулювання зазначеного питання.

Так, відповідно до ст. 3 Кодексу поведінки посадових осіб із підтримання правопорядку, ухваленого Резолюцією № 34/169 Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН), вогнепальна зброя не повинна застосовуватися, за винятком випадків, коли підозрюваний правопорушник чинить збройний опір чи іншим чином ставить під загрозу життя інших і коли інші заходи, що мають менший винятковий характер, недостатні для затримання підозрюваного правопорушника. Про кожний випадок застосування вогнепальної зброї має бути негайно повідомлено компетентні органи влади [4].

У «Декларації про поліцію», ухваленій Парламентською асамблеєю Ради Європи (Резолюція № 690 (1979 р.)) зазначено, що офіцери поліції повинні отримувати зрозумілі та чіткі розпорядження щодо способу й обставин, за яких вони мають застосовувати зброю, поліцейські повинні отримувати ясні і чіткі вказівки щодо порядку і обставин застосування зброї [5].

Застосування сили та вогнепальної зброї регламентовано в «Основних принципах застосування сили та вогнепальної зброї службовцями органів правопорядку», ухвалених Восьмим конгресом ООН із попередження злочинності та поводження з порушниками (Гавана, Куба, 27 серпня – 7 вересня 1990 р.).

У цьому документі зазначається, що службовці органів правопорядку під час виконання своїх обов'язків повинні, наскільки це можливо, застосовувати ненасильницькі засоби, перш ніж вдаватися до застосування сили і вогнепальної зброї. Вони можуть застосовувати силу і вогнепальну зброю тільки тоді, коли інші засоби є неефективними або не мають жодних шансів на досягнення бажаного результату.

Що стосується застосування зброї, то в зазначеному документі визначено, що службовці органів правопорядку не повинні застосовувати вогнепальну зброю проти людей, за винятком самозахисту або захисту інших осіб від неминучої загрози смерті або серйозного травмування, для запобігання вчиненню особливо серйозного злочину, пов'язаного із серйозною загрозою життю, для арешту особи, яка становить таку загрозу та чинить опір їхнім наказам, або для запобігання її втечі, і тільки тоді, коли менш рішучі заходи недостатні для досягнення цих цілей. За будь-яких обставин умисне застосування сили, що має смертельний наслідок, допустиме лише тоді, коли цього абсолютно неможливо уникнути з метою захисту життя [6].

Проаналізовані три міжнародні нормативно-правові акти дозволяють діти таких висновків:

- службовці правопорядку повинні у своїй діяльності використовувати ненасильницькі засоби;
- застосування вогнепальної зброї є крайнім заходом;
- зброя застосовується тоді, коли інші заходи є неефективними та не дали бажаного результату, з метою самозахисту та захисту інших осіб від неминучої загрози смерті чи інших тяжких злочинів.

Характерним є те, що в зазначених актах вжито термін «застосування» у всіх випадках, пов'язаних із вогнепальною зброєю.

Під час аналізу законодавства деяких закордонних країн маємо таку ж ситуацію щодо застосування вогнепальної зброї.

Так, відповідно до Закону про завдання і повноваження Баварської державної поліції від 14 вересня 1990 р. [7], у всіх випадках, що стосуються вогнепальної зброї, вживається термін «застосування». Наприклад, ст. 66 «Загальні приписи про застосування вогнепальної зброї»; ст. 67 «Застосування зброї проти осіб»; ст. 68 «Застосування зброї проти осіб у натовпі».

У ст. 56 «Застосування зброї» Закону Чеської Республіки «Про поліцію Чеської Республіки» (2008 р.) закріплено повноваження поліцейського і випадки, за яких він має право застосовувати зброю [8].

У ст. 17 Закону Республіки Польща «Про поліцію» (1990 р.) [9] зазначено, якщо засоби безпосереднього примусу виявилися недостатніми або їх застосування, з огляду на обставини даної події, неможливе, поліцейський має право застосувати вогнепальну зброю. Застосування вогнепальної зброї має відбуватися в спосіб, який завдає якомога меншої шкоди особі, проти якої застосовано вогнепальну зброю.

Отже, проведений аналіз законодавства, яке регулює діяльність поліції низки європейських країн, дає підстави для такого висновку: коли йдеться про вогнепальну зброю, вживається термін «застосування» зброї.

Основна мета застосування вогнепальної зброї полягає в захисті життя як працівників поліції, так і інших осіб, які перебувають у небезпеці. Попри це, недотримання встановлених вимог, перевищення повноважень чи, навпаки, незастосування зброї за необхідних умов, може призвести до трагічних наслідків. У зв'язку із чим положення законодавства, яке визначає умови застосування зброї, мають бути чіткими та зрозумілими.

Література:

1. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/580-19/page2>.
2. Словник української мови: в 11 т. / за ред. І. Білодіда; Інститут мовознавства АН УРСР. К.: Наукова думка, 1970-1980. Т. 1. С. 412.
3. Про міліцію: Закон України від 20 грудня 1990 р. № 565-XII. Відомості Верховної Ради УРСР. 1991. № 4. Ст. 20.
4. Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку: Резолюція № 34/169 Генеральної Асамблеї ООН від 17 грудня 1979 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_282/card2#Card.
5. Декларація про поліцію: Резолюція № 690 (1979) Парламентської асамблеї Ради Європи від 8 травня 1979 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_803.

6. Основні принципи застосування сили та вогнепальної зброї посадовими особами з підтримання правопорядку від 7 вересня 1990 р. / Організація Об'єднаних Націй. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_334.

7. Про завдання і повноваження Баварської державної поліції: Закон від 14 вересня 1990 р. Переклад з нім. мови здійснено Бернхардтом Шльоером, Геннадієм Рижковим (Німецький фонд міжнародного правового співробітництва). URL: pravo.org.ua/files/Criminal%20justice/Bav_90.pdf.

8. Про поліцію Чеської Республіки: Закон Чеської Республіки від 17 липня 2008 р. Переклад із чеської мови здійснено Андрієм Поритком коштом програми «Матра» Посольства Королівства Нідерландів. URL: pravo.org.ua/files/Criminal%20justice/cheh_2.pdf.

9. Про поліцію: Закон Республіки Польща від 1990 р. Переклад із польської мови здійснено Андрієм Поритком коштом програми «Матра» Посольства Королівства Нідерландів. URL: pravo.org.ua/files/Criminal%20justice/cheh_2.pdf.

10. Статус поліції: міжнародні стандарти і зарубіжне законодавство / за заг. ред. О. Банчука. К., 2013. 588 с.

11. URL: <https://www.slideshare.net/CentrePravo/ss-59925791>.

*Ульянов О. І.,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри тактико-спеціальної
та вогневої підготовки
Одеського державного університету
внутрішніх справ*